

TÓTH CSABA

A mélypont ünnepélye

HOMMAGE À GERLÓCZY GEDEON¹

„A művész az anyagban mindig valamilyen magasabb isteni tulajdonságot éreztet a lélekkel. Jóságot, szépséget, igazságot, harmóniát. Ezeknek közvetlen kutatásával nemesíti a szívét... a művészet célja megtisztítani a lelket az anyagi salaktól és fölemelni az eszmények magasabb szférájába. Ezért a művész összeköti az érzéki világot az érzékfölötti ideákkal.”

Csontváry

Pilinszky János *A mélypont ünnepélye* című versében „az ég dagálya és a föld apálya” idejeként határozta meg „a mélypont ünnepélye” létállapotot.³ 1919. június 20-án, Úr napján, „a föld apálya” és az „ég dagálya” idején, hatvanhat éves korában „útrakelt”⁴ minden idők legnagyobb magyar festője, Csontváry Kosztká Tivadar. Halálakor Benczúr Gyula 75, Szinnyi Merse Pál 74, Deák-Ébner Lajos 68, Herczeg Ferenc 65, Berzeviczy Albert és Stróbl Alajos 63, Gyárfás Jenő 62, Prohászka Ottokár és Zala György 60, Rippl-Rónai József 57, Körösfői-Kriesch Aladár és Térey Gábor 55, Csók István 54, Nemes Marcell 53, Fényes Adolf és Iványi-Grünwald Béla 52, Vaszary János 51, Lázár Béla, Lyka Károly és Tornyai János 50, Divald Kornél, Ernst Lajos, Éber László, Glatz Oszkár, Réti István és Ligeti Miklós 47, Petrovics Elek, Rózsa Miklós és Kernstok Károly 46, Elek Artúr, Klebersberg Kuno és Meller Simon 43, Hoffmann Edit és Rudnay Gyula 41, Farkas István és Márfy Ödön 40, Farkas Zoltán, Felvinczi Takács Zoltán és Pór Bertalan 39, Medgyessy Ferenc 38, Bölöni György, Bálint Aladár, Gerevich Tibor, Hekler Antal, Hatvany Ferenc és Pogány Kálmán 37, Czóbel és Hermann Lipót 35, Fülep Lajos, Lukács György és Hóman Bálint, 34, Hamvas Béla, Berény Róbert, Kassák Lajos és Uitz Béla 32, Kmetty János 30, Ybl Ervin és Ferenczy Béni 29, Kállai Ernő 28, Hevesy Iván és Oltványi Imre 26 éves volt ekkor⁵ és csak a 24 éves építész, Gerlóczy Gedeon ismerte fel világraszóló nagyságát!⁶ Neki egyszemélyben köszönhető, hogy ma tudjuk ki volt Csontváry, az ő isteni intuíciója-, lélekjelenléte és rendíthetetlen eltökéltsége nélkül nem maradt volna fenn Csontváry életműve, talán még a lexikonok sem emlékeznének meg róla.⁷

Persze tudjuk, zavaros idők voltak... „A templomi zászlók tövén ezernyi gyerek tolongott temérdek férfi és asszony. A Tárnok utcán zúgva, sebesen jött egy autó. Népbiztosi gép. Egy politikai megbízottunk fia ült benne... Rákiáltott a sofőrre: 'Hajts nekik!' Ez a gép nekilódult a körmenetnek. Egymást taszítva sikoltozva hátrált a tömeg... Sok templomba belőttek aznap. Mindenünnen érkeznek a hírek. Fegyveres emberek sortüzeket adtak le a körmenetre...”⁸ Egy vesztes háború után, az anarchizmus

kellős közepén, a trianoni trauma előtt, mindenki a saját életével foglalkozott, mit számított, hogy meghalt egy idős művész.⁹

Június 28-án Csontváryt az Óbudai temetőben temették el. Ezek már a kommün végnapjai, a zűrzavar csak fokozódott. Csontváry Fehérvári út 3. szám alatti megüresedett műtermét november 1-jével új bérlőnek adták ki, októberben Gerlóczy Gedeonnak gyorsan kellett döntenie és cselekednie.¹⁰

Miként történhetett meg, hogy Csontváry kiemelkedő-, egyetemes értékű életművét a korszak akkori kulturális elitje (akadémikus, művészettörténész, művészeti író, író, szerkesztő, filozófus, kultúrpolitikus, alkotóművész-kolléga) világnézeti megosztottságtól függetlenül, nem ismerte fel ebben az országban?¹¹ Ez vakság (nincs rá jobb kifejezés) szinte felfoghatatlan, de sajnos nem egyedülálló, ha Csontváry két kortársának (Cézanne és Van Gogh) életműve megítélésére, jelentőségük fel nem ismerésére gondolunk. Azonban, ha ez egyszer megtörténhetett, mi a garancia, hogy nem fog ilyesmi újra megisméltódni? Vagy egyszerűen el kell fogadni, hogy a mindenkori kortársak személyes elfogultságok miatt soha nem képesek megítélni pályatársaik munkásságát?

Csontváry halála utáni években, évtizedekben már Fülep Lajos, Hevesy Iván, Kassák Lajos, Kállai Ernő, Kmetty János, Lyka Károly, Vaszary János és még mások is másként tekintettek rá,¹² a fordulatot először Lehel Ferenc,¹³ majd a II. világháború után Fülep Lajos, a Kádár-korszakban Németh Lajos fellépése jelentette,¹⁴ a rendszerváltás körüli időkből pedig Mezei Ottóé. Közülük egyedül Németh Lajos vívott ki egyetemes értékű munkásságával olyan tekintélyt, hogy véleménye, értékítélete megfellebbezhetetlenné vált saját korában, és természetesen ma is.

Gerlóczy Gedeon nem csak megmentette az életművét,¹⁵ hanem életét rátéve, haláláig legfontosabb elsőszámú szívügyének-, küldetésének tekintette,¹⁶ őrizte,¹⁷ gondozta,¹⁸ mentorálta.¹⁹ Csontváry elképzelésének megfelelően méltó múzeum-épületet is tervezett az életműnek,²⁰ amit a legutóbbi „Liget-projekt” keretében a magyar állam²¹ elfelejtett megvalósítani, holott Csontváry előrelátóan oda tervezte ezt a jövőbeni világraszóló múzeumát.²² „Csontváry nem bízott a műkereskedelemben, ezért nem adott el képet életében. Hazájának, majdani múzeumának szánta képeit.”²³

*„Aki a jelenkorban többet akar elérni és tudni a festészet terén, annak hozzáam kell közelednie és csak rajtam át haladhat tovább.”*²⁴ Csontváry itt lényegében azt mondja ki, hogy nem elég a magyar művészek számára a nyugati mintakövetés²⁵ (ami lényegében az egész újabb kori és legújabb kori művészetünkre jellemző), el kell tudni szakadni attól, túl kell lépni azon, és vállalni kell saját önazonosságunkat, különállóságunkat és idegenségünket a nyugati kultúrkörben. Ez „a mélypont ünnepélye” létállapot, „az ég dagálya és a föld apálya” létállapotunk. Fülep Lajos is ezt fogalmazta meg, amikor a görög művészet példájára hivatkozva arról írt, hogy csak az lehet az egyetemes kultúra része, ami nemzeti sajátosságokkal bír.²⁶ Ezért nem értették meg Csontváryt kortársai, és ezért volt életművével bizalmatlan saját kora és az utókor is, egészen a Gerlóczy Gedeon tervezte *Csontváry Múzeumnak* a Liget-projektből való kihagyásáig. Legkiemelkedőbb, legegységesebb festőnk mellőzöttsége tehát

tovább kísért. „Be kellett volna tartani Csontváry végakarátát: 'Azt akarom, hogy (művészetem) Budapest Székesfővárosban, különálló kiállítási helyiségben állandó látható legyen és mindenki által megközelíthető legyen.’”²⁷

Az 1919-hez hasonló kevés mélypontja volt történelmünknek, ebbe a reményvesztett „föld apálya” hatolt be „ég dagályaként” Gerlóczy Gedeon magasztos hősiessége, jövőbelátó profétikussága,²⁸ Csontváry küldetésének teljesítése, véghezvitele, végkifejlete,²⁹ hőstette csak a legnagyobbakéval mérhető!³⁰ „Nem felejthetjük el: Gerlóczy Gedeon egyike azoknak, akik a XX. század során a legtöbbet tették a magyar művészetért.”³¹ Csontváry életművének megmenéséért, megőrzéséért és gondozásáért posztumusz Kossuth-díj illetné meg őt.

„Maradandó alkotást csak az igazságból meríthetünk, az igazságot csak az Istentől nyerhetjük. Akinek megadatott a képesség az alkotásra, annak megadatott a képesség a halhatatlanságra.”³²

JEGYZETEK

- 1 Születésének 130., halálának 50. évfordulójára.
- 2 BÉKÁSSY György, *Beszélgetés Csontváry Kosztka úrral*. Horváth Róbert és Németh Lajos idézik: HORVÁTH Róbert, *Az isteni megnyilvánulás és a szuverenitás festője*, Panon Front, Bp., 2001/I.,7; NÉMETH Lajos, *Baalbek*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1980,87. Csontváry „világképe épp művei festése során, műveiben fogalmazódott meg, konkretizálódott és csak később, már a művek tapasztalatára támaszkodva fogalmazódott meg verbálisan is.” NÉMETH,63
- 3 PILINSZKY János, *A mélypont ünnepe I.*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1984,13
- 4 „az ég dagálya és/ a föld apálya idején/ útrakelni, akárhová?” PILINSZKY, Id. m. Pilinszky a *Csontváry olvasásakor* írásában így fogalmazott: „Színei élénkek, de valójában belülről izzanak, egy megjelölhetetlen, lokalizálhatatlan fényforrástól: az ártatlan mindentudás napjától a lélek erejétől... Sajátos panteizmusa bűvöletében él – annak profétája, sőt remetéje... Csontváry mint valami tiszta kristály fogta föl és sugározta ki magából a világot: a mondhatót és a mondhatatlant... e nagy életmű szinte egyedül a lelki összeszedettség, a zseniális koncentráció csodája.” PILINSZKY János, *Szög és olaj*, Vigilia, Bp., 1982,73,75
- 5 Herczeg Ferenc 55, Ignotus Hugó 49, Schöpflin Aladár 46, Szabó Dezső 40, Lengyel Géza 38, Babits Mihály és Juhász Gyula 36, Balázs Béla és Kosztolányi Dezső 34, Tóth Árpád 33, Karinthy Figyes 32. A fenti névsorok tagjai lehetséges, hogy kortársként nem szembesültek úgy Csontváryval, mint a fiatal építész az árverésen, és ezért nem ismerték fel kiemelkedő voltát.
- 6 „... sokan fordultak hozzám azzal a kérdéssel, hogy 24 éves koromban miképpen volt bátorságom az akkor még félreismert, nagy festőművész alkotásait megvásárolni, és hogyan tudtam bennük felismerni a jövő – hazánknak világraszóló mesterét?” GERLÓCZY Gedeon, *Csontváry-krónika (Csontváry-émlékkönyv)* Corvina Kiadó, Bp., 1976,291
- 7 „1917-ben diplomát szereztem és a Cziegler-pályázatot megnyertem. Utána dr. Hüttl Dezső tanácsára, mivel irodájában a háborús események miatt munka már nem volt, Münchenbe utaztam, ahol a Politechnikumba beiratkozva Thirsch prof. tanítványa voltam. 1918 elején a Spartacus-lázadás következtében, a Politechnikumot bezárták: reggeltől estig a Bayerisches Nationalmuseumot látogattam és színes ceruzával a kőkorszaktól kezdve a rokokóporcelánig mindent lerajzoltam. Láthattam még az Alte és Neue Pinakotékát – ahol régi és új mesterek remekművei voltak láthatók, a Gliptotékban plasztikai és görög vázákra rajzokat készítve és nagy öröm volt számomra Staats Galerie, ahol Cézanne, Gauguin és Van Gogh remeikeiben és a modern német mesterek műveiben

gyönyörködhettem. 1919. október elején tértem vissza Budapestre, ahol műtermet keresve jutottam el a júniusban elhalt nagy magyar festő, Csontváry művész volt műtermébe.” CSIFFÁRY Gabriella, *Születtem... Magyar képzőművészek önéletrajzai*, Palatinus, Bp., 2002,488-489. „... a háborús eseményektől féltve, Matthias Grünewald isenheimi oltárképét is – biztonságos helyet keresve – Münchenbe, az Alte Pinakothekban állították ki. A csodálatos remekmű hihetetlen mértékben hatott rám; áldotam felőle, és valahányszor arra jártam, órákat töltöttem el tanulmányozásával, mert a festmény vizionárius, misztikus és panteista szellemet árasztott. Nagyon szerettem még Brueghel, Hieronymus Bosch és más korai flamand műveket is, és nagy élvezettel tanulmányoztam a Glyptothek szobrait, rajzos vázait, valamint a Modern Képtár – Van Gogh és Cézanne, Gauguin – műveit is.” GERLÓCZY Gedeon, *Csontváry-krónika*,293-294. „Müncheni tartózkodása alatt megismerkedett Nemes Marcel műgyűjtővel, aki felkérte őt az Egyesült Államokban nyíló fióküzletének beindítására és vezetésére.” GERLÓCZY Gábor, *Gerlőczy Gedeon a képmentő építész*, Holnap Kiadó, Bp., 2019,29

8 TORMAY Cecile, *Bujdosók könyve 2*, Enter Kiadó, Bp., 1998,221

9 Herman Lipót így emlékezett ezekre az időkre: „1919 márciusában a kommün első napjaiban Csontváry is jelentkezett a szakszervezetben. Megpillantottam különös sovány figuráját... Hozzám fordult, akinek ott némi funkciója volt. – Nézze Lipót – mondta. – Tudja, hogy patikám bérbe adtam, s annak jövedelméből éltem. De most, hogy is mondjam, államosították. Valami pénzre volna szükségem. Zavarba volt, talán nem akarta bevallani, hogy éheznek.” HERMAN Lipót, *A művészasztal*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1958,96. Egyik napról a másikra drámaira fordult egzisztenciális helyzete, teljesen elszegényedve, fizikailag legyengülve került a kórházba, ahol már nem tudták megmenteni az életét és verőérgyulladásban hunyt el.

10 „1919 október elején, kétévi távollét után tértem vissza Budapestre... Ekkor lettem 24 éves, és édesapám figyelmeztetett, hogy az inflációban a nagyapámtól örökségül kapott részvények is értéktelenednek; jó lenne, ha befektetném valamibe... műterem után néztem... Amint a Fehérvári (a mai Bartók Béla) út 36/38-as sarokház mellett elhaladtunk, s a ház kapuján (a Gárdonyi szobor mögött) egy táblára lettem figyelmes, melyen a 'Műterem kiadó' szöveg hirdetés volt írva... bementem a házfelügyelőhöz, hogy érdeklődjem a műtermet illetően. Kedves idős bácsi volt; szívesen fogadott, és adott felvilágosítást a kérdéses dologgal kapcsolatban. Elmondta, hogy a műterem egy kedves, öreg festő bérleményében volt idáig, de az június végén a János Kórházban meghalt. Mindenki nagyon szerette, becsülte -az egész ház gyászolta szegényt. Most a család fenn van, tessék felmenni hozzájuk, és beszélni velük a műterem átadásáról – mondta... A falakon érdekes, egymást marcangoló madárképek lógtak; a gyér világításnál is lenyűgöző, félelmes hatásuk volt. Egy percre megálltam. Az üveges, szárnyas műteremajtó mögül vitatkozó hangok szűrődtek ki. Kopogtattam – végül benyitottam. Egy időse és egy fiatalabb férfi és nő vitatkozott; észre sem vettek. Egy idősebb hölgy, Anna néni – Kosztka Tivadar nővére volt – a padlón szétszóródott iratokat, leveleket rendezgette. Rajta kívül még 7-8 személy volt a teremben. A papírokat egy kosárba gyűjtötte, és igyekezett rendet teremteni a műteremben. A szót egy fiatal festőművész rokon vitte, ki ismételten hangoztatta, hogy a festmények, rajzok, művészi értékkel nem bírnak, de mivel a képek kitűnő minőségű belga vászonra vannak festve, komoly értéket jelentenek, mivel ilyen nézést itthon már régen nem lehet kapni. Én ott álltam az ajtóban, senki sem hederített rám. Néztem a falra felfüggesztett szénrajzokat, és a falhoz támasztott képeket. Végre egy ősz szakállas úr észrevett, s hozzám jött, érdeklődve jövetelem céljáról. Bemutakoztam. A családomat ismerték, de sajnos, a műterem már ki van adva. Sietni kellett, mert november 2-ig mindent rendezve ki kell üríteni a műtermet. Engedélyt kértem, hogy a falnak támasztott képeket megnézhessem. Amit láttam, nagyon érdekesnek találtam. Közben a festő vitte tovább a szót. Anna néni kérdésére, hogy mi lesz az óriási vásznnal, megnyugtatta, hogy beszélt a fuvarosokkal, akik a fővárosi élelmiszerhiányra való tekintettel szekereiken hordják fel az élelemet a csarnokba, de sajnos, mivel ponyvájuk nincsen, az őszi esőzésben mindenük elázik. Ezért számítanak az óriás méretű vásznakra: jó árat fizetnek majd érte. Anna, a jó nővér felsírt: 'Szegény Tivadar! – hogy szerette, milyen büszke volt ezekre a művekre. és most szét fogják darabolni, elpusztítják őket!' Megnyugtatták, hogy más megoldás

nincsen. A Japán kávéházi művészeknél is jártak, ők sem tudtak okosabban tanácsolni. Az idős Kosztká Antal kérdésemre közölte, hogy a hagyatékot árverésen fogják eladni: jövő kedden lesz az árverés. Nézegetés közben az egyik hengert véletlenül megrúgtam, és abból a *Magányos cédrus* bontakozott ki. Ez a festmény olyan döbbenetes erővel hatott rám, hogy gondolatokba merülve tépelődtem megmentésének lehetőségén... Ezen az éjszakán nem sokat aludtam. Mivel akkor már 24 éves lettem, másnap reggel okmányaimmal elmentem az árvaszékhez, és hamarosan ópapa Közúti Vasúti- és Athenaeum-részvényeivel táskámban indultam a bank felé, majd a Tőzsdén próbálkoztam, ahol kb. 20 000 svájci frankot sikerült kapnom a részvényekért. Utáni régi ismerőseimet, Ernst Lajost és Lázár Bélát kerestem fel, hallva, hogy a Japán kávéházban, délutánonként a három nagy idős mester: Lechner Ödön, Szinnyei Merse Pál és Csontváry társaságában, a művészasztalnál mindenkit jól ismertek. Véleményük Csontváry művészetéről egybehangzónan lesújtó volt. Igaz, hogy akkor még csak 1919-et írtunk. A következő keddi napon pontosan ott voltam a Csontváry-múteremben, hol először a berendezési tárgyak: a bútorok, szőnyegek kerültek eladásra. Közben először két, majd hamarosan három csarnoki fuvaros érkezett. Fiatalfestőnövendékek is voltak, szép számmal. Én a család közelében ültem, és a szénrajzokat aránylag olcsón megkaptam. Anna néni minden esetben megszorította a kezem: örült, hogy a rajzok megbecsülők, jó kézbe kerültek. Azután a kisebb festmények következtek. A festőnövendékek olcsóbb árakat reméltek, így ezeket is jutányos áron megvásárolhattam. Mikor azonban a nagyméretű festmények kerültek sorra, a fuvarosok gyanakodni kezdtek, és egy cigarettaszünetre az árverés megszakítását kérték. Egyikük hamarosan értem jött, hogy beszélni szeretne velem. Én nem sok jót vártam ettől a beszélgetéstől, és szabadkozni kezdtem, de a család – sőt Anna néni is biztatott. Végül a rábeszélésre kimentem. A fuvarosok egész brutálisan nekem támadta, és azzal gyanúsítottak, hogy a család bérelt fel engem, hogy az árakat a nagyméretű vásznaknál is felverjem. Hiába szabadkoztam, hogy itt egy nagy művész életművéről van szó, és bármilyen véleményük van is velük kapcsolatban, nem felszabdalásuk- és elpusztításukról, hanem fennmaradásukról kell gondoskodni. Ette vérbe borult szemmel nekem támadtak, és az utat elállva követelték, hogy távozzam. Én ellenkeztem. A lépcsőn az engem karonfogva tartó két fuvarost sikerült végre félrelöknöm, és a múterembe siettem. Bent folytatódott a veszekedés, de a közjegyző és más hivatalos személyek is védelmükbe vettek, és a nagyméretű festmények árverése is megkezdődött. Kétszer szakította félbe a közjegyző rendreutasításával a lárázó fuvarosokat, de végül is, nagy dühkitöréseik mellett ugyan, sikerült megvásárolnom az öt nagyméretű festményt is. A fuvarosok valószínűleg abban reménykedtek, hogy én csak keresni akarok a képeken, és lent vártak a kapuban. De a Kosztká család, féltve engem, nem engedett le addig, míg a várakozást megunva végleg el nem távoztak. Az árverés után annyi pénzem maradt, hogy egy bútorszállító kocsit bérelve, lakásunkra szállíthattam a megvásárolt anyagot.” GERLÓCZY Gedeon, *Csontváry-krónika*, 294-296

- 11 „... mert igazán látni, megérteni akkor se tudták, legfeljebb csak igen kevesen, akiknek a szava amúgy is elveszett az általános értetlenségben, félremagyarázásban... azért nem értették meg, mert szakemberek voltak.” FÜLEP Lajos, *Csontváryról hangszalagon (Rippl-Rónai – Csontváry – Derkovits)* Magvető Kiadó, Bp., 1975, 20, 25
- 12 Bernáth Aurél rigorózus csökönyössége ma is érthetetlen.
- 13 „1921-ben Lehel Ferenc festőművész és művészettörténész felkeresett mert a Kosztká családtól megtudta, hogy én vásároltam meg a Csontváry hagyatékot. Tanulmányt és könyvet akart írni Csontváry művészetéről.” GERLÓCZY Gábor, 50. A könyv Lehelt idézi: „...még életében fölajánlottam neki, és többször sürgettem, hogy bízsa rám életrajzának megírását.” GERLÓCZY Gábor, 51
- 14 Fülep Lajost idézi Németh Lajos: „életműve világtörténeti jelenség.” NÉMETH Lajos, *Csontváry Tivadar művei a Szépművészeti Múzeumban (Csontváry-emlékkönyv)* 268. Később Horváth Róbert, Miltényi Tibort idézve „világra szóló remekműveknek” nevezi Csontváry festményeit. HORVÁTH, 6
- 15 E sorok írója ifjúkorában a Galamb utcai lakásban találkozhatott még a *Magányos cédrussal* és más művekkel. A zongora felletti *Magányos cédrus* delejes hatással volt rá, későbbi képzőművészeti tevé-

kenységére is hatott. https://bookline.hu/product/home.action?_v=Lorincz_Zoltan_Mi_csak_visz-szajat_latju&type=22&id=334477

- 16 „Csontváry csodálatos remekeinek megmentésébe az elmúlt ötvenöt esztendő alatt a Végzet, a Sors nem is egyszer csodával határos módon szólt bele és segített a művek megmentésében... Évtizedek óta legyőztrőbb gondom a Csontváry-festményeknek – amelyek szerintem a maguk nemében egyedülálló nemzeti értéket képviselnek – épségben való megőrzése.” GERLÓCZY Gábor,9,13
- 17 A Rékosi korszakban szinte másodsor mentette meg az életművet.
- 18 „1949-ig a Képzőművészeti Egyetemnek építészeti tanára voltam.” CSIFFÁRY,491. 1944-49 között volt a Képzőművészeti Főiskola tanára, ideiglenesen itt helyezte el a Szépművészeti Múzeumba letétbe helyezett, és a háborút átvészelő nagyméretű festményeket. GERLÓCZY Gábor,92
- 19 „Gerlóczy, közvetlenül a hagyatéék birtokbavétele után megbízta Lehel Ferencet az életmű tudományos feldolgozásával. 1922-ben jelent meg Lehel első tanulmánya: *Csontváry Tivadar: A poszt-impressionista festés magyar előfutára* címmel. Talán éppen Lehel kismonográfiája keltette fel Bálint Aladár, Hevesy Iván, Fülep Lajos és Kállai Ernő, majd Ybl Ervin, Vaszary János és Rabinovszky Máriusz érdeklődését Csontváry festészete iránt...” ROMVÁRY Ferenc, *Csontváry-dokumentumok II.*, Új Művészet Kiadó, Bp., 1985, VIII
- 20 „A múzeum tervezéséhez Csontváry képei kell, hogy szolgáltassák a kiindulási anyagot. A látogató elsősorban Csontváryt és nem öncélú építészeti alkotást kíván látni.” GERLÓCZY Gábor,119. Tervrajzait és építészeti műleírását Gerlóczy Gábor közli. GERLÓCZY Gábor,120-122
- 21 „A Csontváryak tekintetében örökösöm a nemzet.” GERLÓCZY Gábor,142. „Halálát követően gyűjteménye véglegesen a Magyar Állam tulajdonába került, szóbeli végakaratainak megfelelően.” U. i.
- 22 „Csontváryról azt mondani, 'nagy magyar művész', persze igaz, de nem határozza meg; még az se, hogy 'a század nagy európai művésze'; végül pedig még az se, ha Cézanne-t, aki 1906-ban meghalt, már nem számítva, azt mondjuk róla: 'a század legnagyobb művésze'... útban van afelé, hogy az egész emberiségnek legyen. Az egész emberiségnek vagyunk érte felelősek.” FÜLPEP,23,36
- 23 SZABÓ Júlia, *Csontváry üzenete képei sorsáról*, Új Művészet, Bp., 1994/12,27
- 24 CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar. *Csontváry-dokumentumok I.*, Új Művészet Kiadó, Bp., 1985,6
- 25 „*A mostani festészet sablon, hiányzik az élet belőle.*” A Békássy interjúból idézi Csontváryt Horváth Róbert. HORVÁTH,4
- 26 „Ez a legegységesebb művészet egyúttal a legnemzetibb.” FÜLEP Lajos, *Európai művészet és magyar művészet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest,1979,106
- 27 MOLNÁR Sándor, *Szellemi energia és művészet*, Új Művészet, Bp., 1994/12,17
- 28 „Csontvárynak végzete volt így festeni, és művészete képes volt ezeket a látszólag különböző földi jelenségeket az ősi állapotnak egyszerűségében, testvéri ölelésben összefoglalni. Csontváry a XX. század küszöbén megteremtette azt a festészetet, ami szuggesztív erejével merőben eltér minden eddigi irányzattól. Nincsenek elődei, és nem lehettek követői, mert csak itt, a Duna völgyében, a Kelet ősi misztériumát öröklő magyar festőnek sikerült képein ezt az expresszív erejű fantasztikus realizmust megteremteni.” GERLÓCZY Gedeon, *Magyar képzőművészet Brüsszelben (Csontváry- emlékkönyv)* 224
- 29 „Ha Csontváry képeit egymás mellé helyeznénk és mondanivalójuknak, méretüknek megfelelő teret biztosítanánk, hatásuk még fokozottabban lenyűgöző volna és Csontváry minden látogatójával egy új életet kezdhete az olyan hosszú és mostoha eltemetettség után.” GERLÓCZY Gábor,119. A valódi végkifejletet a Gerlóczy Gedeon tervei alapján felépített városligeti *Csontváry Múzeum* fogja jelenteni.
- 30 1990-ben a Képzőművészeti Főiskolán poszthumusz Címzetes Egyetemi Tanár címben, 2010-ben poszthumusz Ybl Miklós-díjban részesült.
- 31 MOLNOS Péter, *Csontváry – Legendák fogságában*, Népszabadság Zrt. Kiadó, Bp.,2009,178
- 32 CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar, *A tekintély (Csontváry- emlékkönyv)* 86